

КАПИТЕЛ 6 / CHAPTER 6⁶

THE IDENTITY OF THE PEOPLE AND ITS POLITICAL CONSTITUTION

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-12-02-008

Вступ

Кожен народ як певна спільність людей, об'єднаних територією, мовою, традиціями, історією, соціально-культурними цінностями тощо, прагне влаштувати своє життя найкращим чином. В цьому – природна потреба його як єдиного суспільного організму. Тому кожен народ прикладає максимуму зусиль, щоб створити для себе оптимальні зовнішні та внутрішні умови, від яких залежить його повноцінне функціонування. Він використовує надані йому природні ресурси, творить і оберігає свою історію як пам'ятку для кожного свого представника, культивує притаманні лише йому етнічні, національні, духовно-культурні цінності, вибудовує та вдосконалює складний механізм успадкування власної ідентичності, самості тощо. Одним народам це вдається зробити достатньо швидко і, таким чином, сформувати сталі, по суті, вічні парадигми свого буття, які допомагають їм у тяжкі періоди розвитку цих народів. В інших народів такі процеси відбуваються повільно, а тому розтягуються на тривалий час, нерідко супроводжуючись турбулентними явищами, котрі часом відкидають їх становлення у якості стійкої спільноти на попередні позиції, а інколи так далеко назад, що їм доводиться починати все спочатку. Перші з них в наш час, як правило, є в авангарді світового руху, прикладом для інших, бо створили передові, по суті, демократичні цінності людського життя. Інші ж нерідко стикаються з різними проблемами як природного, історичного, національного, ментального та іншого характеру. Очевидно, що такому стані речей передують певні причини, які мають різне походження як природного, так і суспільного характеру. Тому кожен народ рано чи пізно прагне до того, щоб виявити ці важливі для його розвитку чинники. А розкривши їх, використовувати з користю для себе так, щоб забезпечити своє майбутнє від непередбачуваних турбулентностей і, таким чином, створити стійкі гарантії свого розгортання. Таке завдання є надзвичайно важливим для кожного народу, який прагне гідного існування. Дане дослідження присвячене саме цій дуже актуальній для кожної спільності людей проблемі.

⁶Authors: *Muliar Volodymyr Illich*

6.1. Поняття системи. Суспільство як система.

Світ, як відомо, різноманітний. Цю різноманітність можна спостерігати буквально всюди: від найпростіших до найскладніших, від одиничних явищ до всезагальних. Різноманітність світу можна бачити як у так званій неживій природі, так і в живій. З іншого боку, при усій мозаїчності світу важко знайти яке-небудь явище (предмет, процес), яке не було б складним, тобто таким, що включає в собі лише один структурний елемент. Навіть атом, про який ще з часів Демокріта говорили як про неподільний, виявився дуже складною структурою. Те саме можна сказати і про найпростіших, таких як еукаріоти, інфузорії тощо. При вивченні їх анатомії виявилось, що вони мають складну морфо-функціональну організацію, їх протоплазма складається з цитоплазми і ядра, іноді кількох. В рамках цитоплазми функціонують органоїди: рецептори дотику, рівноваги, світловідчуття, нападу та захисту тощо. Є і інші складові частини. Наявність складної структури практично усіх існуючих у світі явищ, організмів, процесів тощо наводить на думку про те, що такі явища, організми, процеси функціонують як ті чи інші системи, в яких закладені певні принципи їх існування. Філософський енциклопедичний словник пояснює, що «система (від грецьк. – ціле, складене з частин; з'єднання), сукупність елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яка створює певну цілісність, єдність» [14, с.584]. В іншому філософському словнику сказано, що «система (від грец. - поєднання, утвір) – сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія» [12, с.626].

Наведені вище визначення системи як способу існування складних тіл, явищ, процесів, організмів дає можливість виділити кілька важливих базових ознак системи. По-перше, будь-яка система передбачає певну структуру тіла, явища, процесу тощо. Тобто наявність тих чи інших структурних елементів, які можуть відрізнятися своєю природою, призначенням, якісними та кількісними характеристиками, впливом на функціонування системи. По-друге, структурні елементи, які наповнюють систему, перебувають між собою у певних відносинах, зв'язках та відношеннях. По-третє, такі їх (структурних елементів) відносини, зв'язки та відношення є не випадковими, а закономірними, що впливають з природи самої системи як способу функціонування явища, процесу. Різноманітність світу передбачає і різноманітність внутрішньо-системних відносин і зв'язків. По-четверте, вся система характеризується

єдністю та цілісністю. Нарешті, усі показані вище ознаки системи функціонують з єдиною метою: забезпечити повною мірою існування явища, процесу, організму. Найважливішою функцією системи як способу функціонування явища є повноцінне існування явища, його виживання серед інших явищ. І в цьому контексті система як спосіб існування явища покликана забезпечити таку внутрішню організацію явища, яка б гарантувала його існування.

Отже, ми виходимо на нову проблему функціонування складних тіл, процесів, явищ. Вона полягає в затребуваності чіткої внутрішньо-системної організації явища з метою його виживання, здатності до конкуренції з іншими явищами. І тут питання полягає в принципі такої організованості. Очевидно, що усі структурні елементи явища не можуть відігравати однакову роль у питанні його збереження і виживання. Один елемент є вагомий, інший – менш вагомий. І це правильно та справедливо, бо не можуть, до прикладу, серце і руки людини відігравати однакову роль для життя людського організму. Серце є домінантою, бо воно виконує таку функцію в людському тілі, без якої тіло не може існувати як біологічне, фізіологічне явище. Втративши, скажімо, руку, людина може жити і досить ефективно компенсувати цю втрату за допомогою інших органів тіла. Прикладів у історії людей вдосталь. Однак втрата функції серця веде до фізичної смерті людини. Таким чином, питання організації системи як способу її виживання на прикладі явища, тіла, організму, процесу тощо – це завжди гарантія їх існування. А питання ефективної організації системи – це завжди питання про відношення структурних елементів такої системи, а точніше, це питання домінанти серед них. Це питання про те, який з цих структурних елементів є домінантою для усіх інших, які його у такій якості завдання і як він як домінанта виконує свої функції для виживання явища. На прикладі функціонування людського організму такий висновок отримує своє підтвердження. Таке саме підтвердження щодо виняткової ролі домінанти в структурі елементів системи можна знайти і на прикладі інших систем.

Отже, ми розглянули поняття системи як структурної організації явища, виділили базові ознаки системи, її головні функції у якості способу функціонування явища, тіла, організму, процесу тощо, а також показали проблему домінанти як вирішальної умови повноцінного їх існування та виживання в світі. Звернемось зараз до феномену суспільства. Людське суспільство є чи не найскладнішим явищем з усіх колективних форм земного

життя. В широкому смислі суспільство – це якісно відмінне від природи надскладне багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас – органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії і об'єднання діяльності відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання тощо, в яких знаходить своє виявлення всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей [13, с. 571-572]. Відповідно, його типологію можна здійснювати за найрізноманітнішими критеріями. Наприклад, за історичними періодами: первісне, рабовласницьке, феодальне, капіталістичне, комуністичне (К. Маркс); за рівнем індустріалізації: доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне (Д. Белл); за рівнем свободи і відкритості: відкрите і закрите (К.Поппер) тощо. Можна також розглядати людське суспільство як взаємовідносини одиничного і загального, як держави і громадянського суспільства. Достатньо популярною є типологія суспільства за спільнотами людей: рід, плем'я, народність, нація; за класовою ознакою: буржуа, робітники, підприємці, селяни тощо. В типології людського суспільства знаходимо поділ і за демографічною, статевою, віковою, професійною та іншими ознаками.

В руслі даної теми важливим буде поділ суспільства на сфери суспільної діяльності та визначення пріоритетів і домінант в контексті виживання і повноцінного функціонування суспільства як системи. Тут йдеться про основні сфери діяльності людей та їх роль в досягненні означеної вище цілі. Таких сфер є дуже багато, однак традиційно виділяють чотири: матеріально-економічну, соціальну, духовну і політичну. Кожна з них має свою природу, що впливає з природи людини і суспільства, основні завдання та притаманні їй механізми функціонування. Усі вказані сфери людської суспільної життєдіяльності ведуть своє начало одночасно з виникненням людей як особливої спільності, кожна з них є важливою, займає особливе місце, а також відіграє особливу роль у повноцінному функціонуванні суспільства як системи. Без жодної з вказаних сфер суспільної діяльності люди не можуть обійтися в жодному разі, оскільки кожна з них є екзистенційною для суспільного життя, бо породжує, генерує, розвиває і задовольняє такі потреби людини як суспільної істоти, які є для неї сутнісними, родовими, екзистенційними. Скажімо, чи може людина як тілесна істота існувати без їжі, одягу, житла та іншого матеріального забезпечення? Звичайно, що ні. Чи може людина як практична істота здійснювати своє життя, не реалізуючи власні людські сили – знання, уміння, навички, здібності,

потреби, інтереси, цілі тощо – у практичній діяльності? Відповідь очевидна: ні. Тому людина і людство, суспільство в цілому та усі його спільності здійснюють матеріально-економічну діяльність, живуть матеріально-економічним життям.

З іншого боку, люди – це одночасно і духовні істоти. З найнезапам'ятніших часів люди не тільки задовольняли свої тілесні потреби, але й задля виживання створювали певні моральні норми, робили перші кроки в мистецтві, зокрема в наскальних малюнках, культивували танці і вірування тощо. Сучасна ж людина розширила своє духовне єство до небачених висот, дух людини настільки широкий, багатогранний, мозаїчний, що навіть важко уявити рамки духовного прояву в майбутньому. При цьому, звичайно, не можна забувати про надзвичайні колізії людського духу і тіла, які часто обертаються втратою взагалі усього людського. Знову поставимо питання: чи може людина, людські спільності, такі як окремі суспільні групи, народності, нації, суспільство в цілому існувати поза духовним життям? Відповідь напрошується сама собою: ні. Коли пишуться ці рядки, в Україні йде війна, яку розв'язала путінська Росія проти українського народу. І що було б з Україною, якби українці не проявили в цій війні свій видатний дух свободи, гідності, національної незалежності! Запеклий спротив української армії та нашого народу показує, що саме в такі часи, коли народ стоїть перед загрозою власного винищення ординським агресором, цей народ перетворюється на справжню політичну націю, яка викувала в собі незламний дух.

Такою ж важливою, як матеріально-економічна і духовна сфери є і соціальна сфера життєдіяльності суспільства. Це – простір прав і свобод людей. В міру того, як розвивалася людська історія і розгорталася у часі і просторі найрізноманітніша людська діяльність, так само актуалізувалося питання людської гідності, свободи і права. Вже в часи давньогрецьких софістів було поставлено питання про об'єктивні підстави людського права. Знаменитий філософ Протагор одним з перших вдався до обґрунтування концепції природного права людини. Його ідеї отримали відгук у знаменитого Арістотеля, надалі дослідженню проблеми природних прав присвятили свої праці низка таких видатних інтелектуалів, як Г. Гроцій, Д. Локк, Т. Гоббс, Г. Гегель та інші.

Особливої актуальності тема прав і свобод набула після двох світових воєн, наслідки яких продемонстрували надзвичайну крихкість людського буття в контексті переслідування інтересів політичних еліт, націй, держав.

Усвідомлення цього факту змусило Генеральну Асамблею Організації Об'єднаних Націй, що була утворена в 1945 році, прийняти Загальну Декларацію прав людини, яка була проголошена 10 грудня 1948 року. Саме в ній були закріплені природні, тобто невідчужувані права людини, такі як право на життя, на свободу, на власність, правосуб'єктності. Одночасно Декларація проголосила так звані набуті права людини, як от право не перебувати в рабстві, право рівності перед законом, право на особисте життя, право вільного пересування, право мати сім'ю, брати участь в управлінні країною, мати свободу думки, совісті та віросповідання тощо.

Особливої уваги заслуговує низка подій початку нового тисячоліття, свідками яких ми є в наш час і які ще більше загострюють проблему прав і свобод людини. Очевидне зростання суверенізму, сплеск націоналізму, новітні тенденції наростання волонтаризму та авторитаризму у низці впливових країн світу, певною мірою розчарування ліберальною ідеологією і демократією, що зумовило ревізію їх базових положень, відкрите нехтування нормами міжнародного права з боку сильних світу цього, зокрема грубе порушення нинішньою Росією будь-яких норм міжнародного співжиття через розв'язання війни проти суверенної України, жахливі звірства російських військових проти мирних українців виносять проблему прав і свобод людини на новий рівень.

6.2. Проблема організації суспільного життя і влада як доміанти функціонування суспільного організму.

І все ж, при усій надзвичайній важливості показаних вище сфер суспільного життя жодна з них, ні матеріально-економічна, ні духовна, ні соціальна сфери не в змозі виступати тією домінантою, завдяки якій людське суспільство здатне функціонувати і відтворювати себе як систему, як повноцінний організм. Бо такою функцією володіє лише політична сфера життя суспільства. До неї і звернемося. Чи не вперше в історії системні думки про політику висловив знаменитий Платон. У своїй праці «Держава» він зазначав, що однією з найсуттєвіших причин виникнення держави (читай – політики, бо в ті часи держава і уособлювала собою політику) було ускладнення людських потреб і необхідність у зв'язку з цим суспільного поділу праці. В результаті цього процесу відносно самостійними стали матеріальна, духовна і організаційно-управлінська діяльність людей, які до такого поділу за

фактичного стану первісного суспільства були єдиною, так званою, синкретичною, нероздільною діяльністю. Тепер, після поділу на окремі види діяльності жодна з них не могла здійснюватись усіма членами суспільства, як це було раніше. Постійний процес ускладнення людських потреб вимагав того, щоб як матеріальною, так і духовною, так і організаційно-управлінською діяльністю займалися окремі групи людей в рамках єдиного суспільного цілого, які б виконували таку роботу не випадково, а систематично, на професійній основі. Що стосується організаційно-управлінської діяльності, то для її здійснення в умовах поділу праці об'єктивно виокремилась група людей, які володіли, насамперед, організаторськими та іншими здібностями і відповідними повноваженнями. Саме ця група, на думку Платона, здійснювала загальне керівництво суспільством в тих самих межах, в яких це робилося до поділу праці цілим первісним колективом. Це означає, що та сама сума владних повноважень на управління суспільними процесами, яка раніше належала усім, звичайно, дорослим членам суспільства, тепер перейшла до окремої групи людей. Так відбулася своєрідна концентрація влади, у вигляді монополізації організаційно-управлінської діяльності окремою частиною суспільства. З ходом історії поступово відбувалася легітимізація такої концентрації влади різними шляхами: завдяки створенню традицій, встановленню спеціальних законів спочатку неписаних, потім писаних, створенню специфічної фізичної сили, насамперед, військової, для утримання влади. Кульмінацією цього процесу стало виникнення спеціальної суспільної організації, спрямованої на реалізацію владного механізму спільного життя людей, яку Платон назвав державою. Таким чином, політика, політичне від самого початку за своєю природою, сутністю і призначенням є організаційно-управлінською діяльністю в суспільстві по загальному керівництву і організації суспільними процесами [7, с. 10-11]. Однак для здійснення таких функцій потрібні повноваження, які по суті є владними повноваженнями. І саме ці дві сторони – організація і управління суспільством та влада є ключовими у розумінні політичної сфери життя суспільства [7, с. 11]. І саме ці дві органічно взаємопов'язані між собою сторони політики, політичної сфери є тією домінантою, ефективно функціонування якої створює умови повноцінного буття суспільної системи.

Тут важливо розуміти, що організація і управління суспільством та влада – це два надзвичайно важливих феномени людського буття. Однак в контексті нашої теми вони складають органічне ціле, фактично один феномен, який

містить в собі дві взаємозалежних сторони. Організаційно – управлінська діяльність неможлива без відповідних повноважень, тобто без владних повноважень. А владні повноваження (влада) вже передбачають організаційно-управлінську діяльність, тобто вибудовування певних стандартів, правил, порядку спільної життєдіяльності людей. І саме в такій органічній єдності організаційно-управлінської діяльності та влади полягає гарантія цілісного функціонування суспільного організму, бо саме вони виступають тією домінантою суспільного життя, без яких останнє неможливе як системний процес. З іншого боку, існує прямий зв'язок функціонування суспільної системи та її доміанти. Чим ефективніше організоване спільне життя людей, тобто чим ефективніше функціонує політична сфера у якості доміанти, тим комфортніше саме життя людей, тим вищий індекс такого життя. І навпаки, суспільна система має усі шанси функціонувати неефективно і навіть розвалитися, якщо організація і управління нею неефективне, в тому числі і внаслідок неякісного, непрофесійного виконання владних повноважень. Таким чином, ми констатуємо наступну проблему, яка пов'язана з якісним функціонуванням політичної сфери як доміанти усього суспільного життя людей. Іншими словами, ми актуалізуємо проблему ефективного функціонування організаційно-управлінської діяльності та влади у якості доміанти життєдіяльності суспільного організму.

6.3. Ідентичність як феномен, його типологія. Національна ідентичність.

Чому одні народи живуть комфортно, в їхніх країнах працює право і справедливість, функціонує законодавство, яке захищає права і свободи громадян? Чому є країни, в яких такого рівня життя немає, немає справедливих законів, а права і свободи людей дуже обмежені? Очевидно, що тут низка причин, які впливають на життя людей. Це і історичні чинники, і чинники традицій, величини країни, географічні, кліматичні, економічні причини та інші. Тут і проблема природних ресурсів, і проблема традицій державотворення тощо. Однак серед усіх вказаних вище причин і великої низки причин не вказаних, безсумнівно, головним чинником є питання про організаційно-управлінську і владну сферу життя тієї чи іншої країни. А саме, наскільки політична сфера життя суспільства, яка по суті є, як ми вже визначили вище,

органічною єдністю організаційно-управлінської діяльності та влади, відповідає об'єктивним характеристикам даної країни. Іншими словами, чи адекватна політична сфера як домінанта у життєдіяльності суспільного організму цієї чи іншої країни об'єктивним особливостям самої країни. Фактично йдеться про ідентичність політичного життя країни як домінанти у розвитку суспільного організму цієї країни і сутнісних, природних особливостей самої країни: її історії, традицій, особливостей економічного, матеріального життя, геополітичного розташування, взаємин з сусідніми країнами тощо. Особливого значення в цьому контексті набувають такі чинники життя народу, як природні фактори: клімат, наявність ресурсів тощо. Таким чином, ми формулюємо наступну проблему логіки даної теми, яка полягає в тому, що політична сфера життя суспільства (органічний взаємозв'язок організаційно-управлінської діяльності та владної структури в суспільстві) має бути адекватною природі того суспільства, в якому вона відіграє роль домінанти. Ідентичність народу в цьому контексті є дуже важливою ланкою нашого аналізу.

Термін «ідентичність» є доволі вживаним у науковому обігу, хоча його історія складає всього кілька десятків років. Вперше цей термін використав і сформулював німецько-американський психолог Е.Хомбургер, більше відомий в науковому світі як Е.Еріксон у своїй книзі «Ідентичність: юність і криза» (1967 р.). Відтоді поняття ідентичності швидко поширилося у науковому просторі і в наш час є надзвичайно популярним і вживаним. Сам Е.Еріксон, пояснюючи зміст ідентичності, виділяв дві сутнісні її ознаки: суб'єктивне натхненне відчуття тотожності та цілісності [6, с.27 – 28]. Це його тлумачення співпадає, в цілому, з походженням і тлумаченням слова «ідентичність». Зокрема, у «Філософському словнику» за редакцією В.Шинкарука сказано, що ідентичність (від лат. *identitas* – тотожність) – однаковість, тотожність, рівнозначність, подібність предметів, явищ або понять [12, с.220]. Таке саме пояснення ідентичності ми знаходимо в інших джерелах. Наприклад, у «Словнику логічних термінів» читаємо: «Ідентичність (лат.*identicus* – однаковий, тотожній, від *idem* – той самий) – рівнозначність, тотожність, однаковість» [11, с. 84]. У словнику з психології дається пояснення ідентифікації (поняття, що означає процесуальність ідентичності): «Ідентифікація (від лат. *Identifikare* – ототожнювати) – 1. Упізнання чого-небудь, кого-небудь; 2. Уподібнення, ототожнення з ким-небудь, чим-небудь [10, с. 129]. Аналогічні тлумачення ідентичності зустрічаємо і у монографічних

дослідженнях. Так, в одному з перших розвідок феномену ідентичності у вітчизняному науковому просторі його автори П. Гнатенко і В. Павленко, коментуючи Е. Еріксона, пишуть: « Згідно з його (Е. Еріксона – В.М.) визначенням, про відчуття ідентичності свідчать три ознаки: - відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в часі: дії в минулому і надії на майбутнє переживаються як пов'язані з самістю сьогоднішньою; - відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості у просторі: людина сприймає себе всюди і скрізь як цілісність, а усі свої дії та рішення розглядає не як випадкові або кимось нав'язані, а як внутрішньо зумовлені; - ідентичність переживається серед значимих інших: взаємовідносини і ролі допомагають підтриманню і розвитку почуття інтегрованої, продовжуваної у часі ідентичності» [4, с.9].

Отже, ідентичність – це дуже важливе і широко вживане поняття у багатьох гуманітарних і соціальних науках: філософії, психології, соціології, історії, політичній науці, юриспруденції тощо. У кожній з них це поняття має свій «кут зору» на ідентичність, однак його основний зміст від цього не змінюється. Ідентичність – це, насамперед, філософське поняття, яке відображає феномен тотожності суб'єкта, його рівності самому собі, його самість. Ідентичність соціального суб'єкта на будь-якому його рівні (людського індивіда, групи людей, соціального класу чи прошарку, нації, народу, людської цивілізації тощо) – це внутрішнє відчуття тотожності та цілісності цього суб'єкта. Тобто стан, в якому людський індивід чи група, чи будь-який людський соціум є тотожний сам собі, рівний сам собі, відчуває і виражає своє ество, своє «Я», власну самість. І саме в такому стані цей суб'єкт є цілісним, нерозчленованим, неподільним. Його цілісність є внутрішньою, ніким і нічим не нав'язаною, а тому такою, яка не потребує доповнення. З іншого боку, ідентичність – це стан, в якому людський індивід чи інший соціальний суб'єкт відчуває власну активність і життєву силу як відчуття внутрішньої його потенції у якості знань, умінь, навичок, здібностей, потреб, інтересів, цілей, світоглядних цінностей, ментальних особливостей тощо, яка готова до практичної реалізації і може бути проявлена діяльним чином у будь-який момент.

Соціальний суб'єкт, як і будь-яке суспільне явище, є складною структурою, а значить є системою, це факт відомий. Навіть один людський індивід - надзвичайно складне явище у будь-якому вимірі: механічному, фізіологічному, соціальному, духовному, ціннісному тощо. Кожна окрема

людина – це цілий всесвіт, окремий космос. Ось чому ідентичність соціального суб'єкта так само є складним явищем, а по суті системою. Саме тому у науковій літературі вирізняють найрізноманітніші види соціальної ідентичності: індивідну, групову, класову, національну, ідентичність усього народу. З іншого боку, розрізняють ідентичність вікову, сімейну, статеву професійну, етнічну тощо. Кожну з них можна розглядати в контексті сутності, природи, походження, призначення і смислу. Також кожна з наведених вище видів ідентичності можна аналізувати з позицій її будови та внутрішніх взаємозв'язків. В контексті ж адекватності, відповідності політичної системи суспільства природі самого суспільного організму важливо аналізувати саме такі види ідентичності, які репрезентують суспільство як цілісне явище. Очевидно, що потрібно говорити про ідентичність усього народу. Зважаючи ж на те, що в наш час, коли відбуваються фундаментальні міграційні, міжетнічні, міжнаціональні тощо процеси у багатьох, а фактично у більшості країн світу, варто говорити переважно про національну ідентичність. Справа в тому, що в сучасному світі майже немає країн, державні організації яких побудовані на одноетнічній основі. Іншими словами, практично немає країн у сучасному світі, населення яких складається винятково з одного етносу, як правило, це сукупність багатьох етносів, представників різних національностей. Однак завжди є автохтонний етнос, народ, нація, так звана титульна нація, яка може виявляти певний рівень толерантності до інших націй і національностей, що проживають в даній країні. Саме звідси випливає висновок про національну ідентичність як репрезентативну ідентичність стосовно цілого суспільства, усього суспільного організму.

Нація – одне з важливих понять у політичній філософії. В науковій літературі нація визначається як певна спільність людей, яка сформувалася внаслідок низки суттєвих факторів: спільної території, мови, економічних зв'язків, культури тощо. Зокрема, у «Філософському енциклопедичному словнику» знаходимо: « Нація (від лат. *natio* – плем'я, рід, народ), історична спільність людей, що складається в ході формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, етнічних особливостей культури і характеру» [14, с. 405]. Близьке до цього визначення нації читаємо в іншому словнику:» Нація (лат. *natio* – плем'я , народ) – стійка спільність людей, яка історично склалася на базі спільності економічного життя, території, мови, особливостей культури та побуту» [12, с. 431 – 432]. Немає потреби наводити

цитати з інших словників, оскільки в них у визначенні нації відсутні суттєві відмінності. Зазначимо лише, що будь – яка нація – це є логічне продовження у розвитку таких історичних людських спільностей, як рід, плем'я, народність. Нація є їх вищою сходинкою. Її виникнення припадає на Нові часи у Європі, коли західноєвропейське суспільство вступило в епоху феодалної роздробленості і виникнення капіталістичних відносин. Тоді у Західній Європі почалися процеси трансформації локальних економічних ринків у загальнонаціональні. Одночасно з цими процесами розгорталися і політичні процеси, які виразилися у формуванні централізованих держав з єдиною територією, яка одночасно ставала і територією єдиного економічного простору. Таким чином, складалася єдина мова, традиції, побут.

Процес формування європейських націй був досить тривалим і продовжувався до ХІХ століття. Особливу роль в цьому зіграв Віденський Конгрес - конференція послів великих держав Європи, очолювана австрійським дипломатом К. фон Меттерніхом, яка проходила у Відні з 18 вересня 1814 року по 9 червня 1815 року, коли до австрійської столиці з'їхалися більше двохсот дипломатів та керівників держав майже з усіх країн Європи. Конгрес фактично перекроїв політичну карту континенту після розгрому наполеонівської Франції. Великі держави (Австрія, Велика Британія, Прусія, Росія) отримали нові території, однак були утворені інші впливові держави. Зокрема, Німецький Союз, що включив 39 держав, був створений з попередніх 300 державних складових Священної Римської Імперії. Було створене Об'єднане Королівство Нідерландів, гарантований нейтралітет Швейцарії тощо. Таким чином, рішення Віденського Конгресу завдяки чіткому окресленню нових кордонів між державами у Європі дали могутній поштовх до створення об'єктивних умов становлення національних особливостей в кожній з держав. Поступово на цих територіях почали утворюватися єдині економічні системи, мовна спорідненість, культурні, побутові та інші чинники формування націй.

Варто зазначити, що коротко описаний вище процес становлення європейських націй захопив далеко не усі народності, які проживали на той час у Західній Європі. Суттєві корективи були внесені Першою Світовою війною, за результатами якої розпалися, наприклад, Німецька, Австро-Угорська та Османська імперії. На їх територіях утворилася низка нових держав і, таким чином, процес формування європейських націй продовжився. До цього додамо, що в наш час формується і українська нація, могутнім поштовхом до чого став

розпад колишньої радянської імперії на окремі держави і в тому числі відновлення державної незалежності України.

Попри те, що у науковій літературі практично немає дискусій щодо поняття нації, все ж потрібно зазначити, що і до сьогодні існує суттєва розбіжність з приводу питання про джерела нації. Іншими словами, це питання про те, на яких засадах формується нація: на етнічних чи політичних. Прихильники етнічного походження нації вважають, що остання формується лише із представників одного етносу, по суті, за кровнородинними ознаками. Для нації, таким чином, важливим фактором є «чистота крові», збереження своєрідних особливостей походження, мови, культури, психічних ознак того чи іншого етносу як унікальної популяції людей. Таке тлумачення нації (так звана незахідна модель нації) передбачає, що людина завжди залишається представником однієї нації, а саме тієї, в рамках якої вона народилася. Навіть якщо ця людина емігрує до іншої країни або нації, вона залишатиметься у соціальному просторі своєї родової спільності. І тому така людина буде все своє життя нести печатку своєї нації. Ось чому етнічна концепція нації характеризує людину, насамперед, за походженням, а не за територією. Саму націю таке тлумачення уявляє як велику родину чи надродину, де головним чинником є родинні зв'язки. Крім спільного походження етнічна модель нації ґрунтується на мобілізації народу, рідній мові, звичаях і традиціях.

Іншу позицію займають прихильники нації як соціального, громадянського, політичного організму. При цьому вони вважають, що нація є результатом таких комунікаційних процесів, де на певній території ведуть спільне, насамперед, економічне життя представники багатьох етносів, великих груп людей, не обов'язково пов'язаних кровнородинними ознаками. Звичайно, при цьому один етнос може переважати своєю чисельністю внаслідок своєї автохтонності, однак усі наявні етноси проявляють достатній рівень національної толерантності для успішного спільного життя і солідаризації. В такому випадку нація отримує своє підґрунтя не стільки з етнічних передумов, скільки із загальнолюдських, соціально-політичних, громадянських. Такою передумовою і вирішальною основою є формування державності як особливої форми спільного життя людей різного етнічного походження. Така нація формується політичним шляхом, завдяки державницькому оформленню. Тому така нація є політичною нацією. Для неї найважливішим підґрунтям є територія, яка органічно пов'язана через економічні, господарські, політичні,

соціальні та громадянські зв'язки. Територія виступає як рідний край, як батьківщина, яка є священною, як скарбниця історичної пам'яті, де жили, працювали, молилися і боролися предки, герої і святі. Для такої моделі нації важливим є юридична рівність, тобто зверхність права через справедливі закони. І звичайно, система вартостей і традицій. Таким чином, історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія – головні компоненти політичної, громадянської нації. Отже, політична теорія визнає націю як політичну спільноту, яка об'єднує усіх громадян держави незалежно від їх етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. Спільна державна мова, спільні символи, спільна лояльність до держави та її законів, спільні інтереси і погляди на майбутнє країни є сутнісними характеристиками політичної нації.

Варто сказати, що Україна формує саме політичну націю. Вперше це стало явним тоді, коли Росія незаконно анексувала український Крим і розв'язала війну в українському Донбасі. Саме тоді стало ясно, що українці, незалежно від походження, мови, культури тощо стали на захист своєї землі. Відомо, що в добровольчих батальйонах в зоні АТО (ООС) було російськомовних українців не менше, ніж україномовних, що зайвий раз підтверджує висновок про формування в Україні політичної нації. До цього додамо, що в нашій країні завжди було розвинене громадянське суспільство – дуже важливий чинник національної толерантності і солідарності. Це особливо рельєфно показала повномасштабна війна, розв'язана путінською росією 24 лютого 2022 року. В умовах смертельної небезпеки для існування української держави, яку вирішив знищити північний правитель, українці проявили такий рівень відданості своїй країні, хоробрості та героїзму, що можемо констатувати: сьогодні вже існує українська політична нація. Нація, яка вільно толерує мовні, релігійно-конфесійні, етнічні, культурно-побутові та інші питання.

6.4. Політична система суспільства і національна ідентичність: проблема відповідності.

Повернемось до питання, яке було поставлене вище: про адекватність політичної сфери суспільства як органічної взаємодії організаційно-

управлінської діяльності та влади природі самого суспільства. Іншими словами, про адекватність, відповідність політичної системи суспільства ідентичності самого суспільства. Вище було показано, що така ідентичність проявляється переважно як національна ідентичність, як ідентичність політичної нації. Таким чином, ми актуалізуємо проблему національної ідентичності.

Один з відомих дослідників феномену національної ідентичності Ентоні Сміт сформулював такі її риси:

- історична територія, або рідний край;
- спільні міфи та історична пам'ять;
- спільна масова, громадська культура;
- єдині юридичні права та обов'язки для усіх членів;
- спільна економічна система з можливістю пересуватися у межах національної території.

Нація – це історично сформована сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку та єдині юридичні права і обов'язки для усіх членів [5, с. 23]. До цього лише додамо, що, на наш погляд, обов'язковою рисою національної ідентичності, крім вказаних поважним автором, є спільна мова. Кожна з рис національної ідентичності має свої завдання і виконує відповідні функції. Зокрема, територія – це не просто кількість кілометрів та площа. Це насамперед батьківщина, мала і велика, це частина планети, з якою людина себе ототожнює і кожна зустріч з якою примушує хвилюватися і битися серцю швидше. Таким чином, територія – це своєрідне св'яте місце, з якого людина себе не може вирвати, об'єкт духовного та історичного поклоніння. Територія спонукає до історичної пам'яті, в якій жили предки. Це пам'ять як св'ятилище, в якому кожна людина соціалізується і накопичує, викристалізовує національний генетичний код. Цьому сприяють міфи, масова і громадська культура у якості народної творчості, пісень і танців, поведінки і ритуалів народного побуту, які притаманні саме цьому народу. Серед важливих функцій, що виконує національна ідентичність, - легітимація юридичних прав і свобод людей, які складають націю, їх природа і зміст, механізми практичної реалізації. Тут і питання історії, традицій формування правової культури народу, її взаємозв'язку з державницькою культурою тощо. Справедлива система прав і свобод лише солідаризує націю, згуртовує її в найтяжчі часи своєї історії і

навпаки, недосконала законодавча база створює підстави для розбрату як народу, так і нації. Ну і, звичайно, важливою для національної ідентичності є спільна економічна історія нації, єдиний господарський простір, спільні і справедливі правила економічного ринку.

І все ж головною, системостворювальною функцією національної ідентичності є її вирішальний вплив на домінуючі чинники функціонування суспільного організму в цілому. Саме від того, як національна ідентичність виявляє себе у політичній сфері як домінанті суспільного життя, і залежить цілісна життєдіяльність суспільства, народу, нації, країни. Історія доводить, що цей взаємозв'язок національної ідентичності та організаційно-управлінської і владної сфери є ключовим у питанні ефективного функціонування цього суспільства. У тих країнах, де цей взаємозв'язок органічний, тобто модель політичної системи як домінуючої сфери для функціонування усього суспільного організму обрана у відповідності до історичних, духовних, релігійних, національних, геополітичних, врешті ментальних і т.д. особливостей, розвиток відбувається поступово, стало, еволюційним способом. В цих країнах за усю їх історію не було великих потрясінь, кривавих революцій, які б наносили величезну шкоду державі і суспільству. І тому такі країни прийшли до сучасних, стабільних, демократичних форм життя з найменшими втратами. Для прикладу можна назвати такі країни як США, Велика Британія, Швеція, Норвегія, Швейцарія та інші. Зокрема, США за усю свою історію пережили війну за незалежність, внаслідок чого було створено єдину державу з 13 штатів і прийнята конституція, яка діє практично до сьогодні. В XIX столітті в цій країні розгорілася громадянська війна, після закінчення якої США взяли твердий курс на індустріалізацію, результати якої ми бачимо і до наших днів. Показовим прикладом для країн, де політична система суспільства на протязі багатьох віків є адекватною національній ідентичності народу, є Велика Британія. Свою політичну систему народ цієї країни почав формувати ще в далекому XIII столітті, коли 1215 року король Англії Іоанн Безземельний уклав з англійською знаттю Велику Хартію вольностей (лат. Magna Charta Libertatum) – політико-правовий документ, який обмежував владу короля шляхом заснування у політичній системі особливих державних органів – загальної ради королівства і комітету двадцяти п'яти баронів. Останній мав повноваження зупиняти деякі рішення короля і примушувати його до відновлення порушених прав і свобод вільного населення

країни. Цей майже конституційний документ (деякі його статті отримали назву конституційних) зіграв величезну роль в процесі становлення політичної системи Англії, а потім і Великої Британії, тому що урівноважував законодавчу, виконавчу і судову гілки державної влади, практично спрямовуючи життєдіяльність англійського (британського) суспільства на демократичні засади розвитку. Лише одного разу в своїй історії Англія пережила революційний кривавий період (Англійська революція XVII ст.), коли конфлікт між королем Карлом I і парламентом вилився у громадянську війну, внаслідок якої король був страчений і в країні встановилася диктатура О.Кромвеля. Однак в подальшому англійське суспільство відновило монархію як органічну для себе політичну інституцію, яка існує успішно і до наших днів.

Зовсім іншу історію можна спостерігати в тих країнах, де політична система як домінуюча в суспільстві організаційно-управлінська і владна сфера була обрана без врахування ідентичності народу. Показовим прикладом у цьому контексті є історія Франції. Ця країна за більше як 200 років пережила чотири потрясіння, які вилились в кровопролитні революції. В травні 1789 року у Франції розгорілася революція як наслідок бажання частини політичної еліти країни удосконалити політичний лад шляхом простого перенесення особливостей британської політичної системи на французький ґрунт. Спроба виявилась невдалою, адже не враховувала історичні, національні, ментальні та інші особливості французького народу, в цілому особливості його національної ідентичності. В результаті революція, яка почалася і проходила під гаслами «Свобода! Рівність! Братерство!», в своєму горнілі забрала життя тисяч людей, закінчилася сходженням на трон Наполеона Бонапарта, проголошенням його імператором Франції, низкою воєн, що вела наполеонівська Франція, падінням Наполеона і реставрацією монархії Бурбонів. В подальшій своїй історії французи переживали і інші революційні події, зокрема у 1848 році і проголошення Другої Республіки, потім у 1871 році Паризьку Комуну, а у XX столітті (1968 р.) – студентську революцію. За цей час у Франції було проголошено чотири республіки і жодна з них не принесла французам стабільності і сталості як політичної системи, так і усього суспільного організму. І лише у 1958 році було проголошено конституцію П'ятої Республіки, яку наступного року очолив Президент Шарль де Голль, і яка в цілому виявилась адекватною національній ідентичності французів, є чинною і сьогодні. Хоча, як відомо, і в умовах дії нової конституції Франція не уникла

бурхливих подій 1968 року, що є зайвим підтвердженням гостроти висвітлюваної проблеми. Історія Франції – яскравий аргумент на користь особливої актуальності проблеми вибору моделі політичного улаштування суспільства для будь-якої країни.

До країн, в яких будь-які спроби модернізації та демократизації завершувалися невдачами, належить, безсумнівно, росія. За останні більш як 200 років у цій країні було започатковано п'ять хвиль модернізації і жодна з них не мала успіху. Більше того, усі спроби лібералізації російського суспільства упродовж зазначеного періоду відбуваються за однаковою логікою. Досягнувши серйозних успіхів у посиленні влади, зміцненні централізованого господарства і політичного режиму всередині країни і ззовні, російська держава, яка завжди відігравала роль головного суб'єкта перетворень, раптом втрачає ініціативу, впадає у «застій» і терпить чутливі невдачі у світовій політиці. Це примушує іти на реформи, які передбачають послаблення державного закріпачення країни, дозволу ініціативи і підприємництва. Однак така лібералізація веде до необхідності політичної свободи і суспільної диференціації, що не завжди входило в плани реформаторів. Оскільки такі умови не настають, починається гальмування реформ і їх стагнація. Тоді держава вдається до цих самих реформ, але вже іншими способами, не ліберальними, а жорсткими, авторитарними, навіть тоталітарними. Ціною нового державного закріпачення, шляхом удушення раніше «дарованих» державою свобод і послаблень приватному інтересу, шляхом хижацького використання природних і людських ресурсів ці режими досягають певних успіхів у модернізації країни. Але через деякий час виявляється історична недовговічність таких досягнень. Загострюється потреба в новій реформації і коло замикається. Однак, залишається один суттєвий наслідок такої логіки розвитку російського суспільства: політичний режим в цій країні повертається до своїх традиційних для російської ідентичності авторитарних і тоталітарних форм. Таким чином, будь-яка спроба модернізації, лібералізації, демократизації росії не відповідає рабській психології народу, який віками звик жити без свободи та гідності людини, але з царем, незалежно від того, як він буде називатися: імператором, Генеральним секретарем чи президентом.

Перша хвиля реформ в росії припадає на час правління Олександра I, який фактично проводив реформи за проєктом свого батька, Павла I. Ця хвиля закінчилася відомою реакційною «аракщєєвщиною» і одним з найтяжчих

авторитарних режимів царя Миколи I. Друга хвиля почалася в середині XIX ст. реформами царя Олександра II (відміна кріпосного права та ін.), а закінчилася жорстким режимом Олександра III, який в результаті свого правління був убитий народовольцями. Третя хвиля російської модернізації почалася на зламі XIX – XX ст. реформами С .Вітте – П. Столипіна, а в результаті царська монархія зазнала краху і до влади прийшли більшовики, які створили, можливо, найжорстокіший політичний режим минулого століття на чолі з Й. Сталіним. Далі, четверта хвиля пов'язана з реформами М. Хрущова – О. Косигіна, а закінчилася «застоєм» Л.Брежнєва. Нарешті, з приходом до влади М. Горбачова в СРСР почалася так звана «перебудова», а фактично п'ята хвиля модернізації. Результат відомий: М. Горбачова змінив Б. Єльцин, який привів до влади нинішнього правителя Росії В. Путіна. А росія знову повернулася на «круги своя».

Можна називати і інші країни, які в своїй історії пройшли через великі терни і потрясіння, тому що не змогли вибудувати таку політичну модель управління суспільством, яка б відповідала ідентичності їх народів, націй, в цілому суспільств. Зокрема, це стосується і Німеччини, яка в своїй історії породила нацизм та А. Гітлера, що розв'язав Другу Світову війну. Однак і прикладів Франції і росії, думається, достатньо, щоб зрозуміти надзвичайну актуальність для будь-якої країни, народу, нації проблеми вибору і розбудови моделі політичної системи суспільства як домінанти у функціонуванні усього суспільного організму.

Висновки

З вищевикладеного стає очевидною, на мою думку, гострота питання про політичне конституювання українського народу. Адже це питання про відповідність політичної системи сучасної України самій природі українців як історичної спільності людей, які об'єднані одною територією, переважно однією мовою, історією, традиціями, ментальним психотипом, тобто усім тим, що робить народ саме єдиним народом, єдиною нацією, перш за все як політичною нацією. В конкретиці це означає актуальність вибудовування в Україні такої політичної системи як сукупності інституцій держави, політичних партій та інших суб'єктів політичного становлення українського народу, які здатні втілити зазначений вище принцип адекватності вказаних складових української політики природі українства, його ідентичності. Вирішення цього стрижневого завдання – головна мета і смисл становлення як української державності, так і українського народу.